Тимошенко В.І.

Національна академія внутрішніх справ

СОЦІОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто соціологію злочинності як галузь юридичної соціології (наукового напрямку соціології і правознавства), що досліджує злочинність із погляду на юридичний, соціологічний, психологічний, психіатричний, антропологічний та інші підходи.

Світова наука розглядає криминологію саме як соціологію злочинності – найбільш розвинуту частину девіантології. Злочин є різновидом девіантної поведінки з погляду на соціологію. Однак якщо для соціології має значення будь-яка девіантна поведінка, то для соціології злочинності значущою є лише та девіантна поведінка, яка є різновидом поведінки правової. Обґрунтовано думку, що дослідження злочинності має відбуватись із застосуванням принципів, понять, категорій і методів, вироблених наукою, об'єктом якої є саме суспільство. Такою наукою є соціологія.

Соціологічна характеристика злочинності прямо пов'язана зі соціоструктурною організацією суспільства, його соціально-політичною структурою, специфікою організації політичних, соціальних, економічних інститутів, традиціями, звичаями, мораллю тощо. Специфіка і рівень злочинності, як відомо, визначаються культурними цінностями і соціальними цілями та ідеалами, що домінують у тому чи іншому суспільстві. Зі зміною таких цінностей та ідеалів змінюється і поняття «злочинність».

Проаналізовано поняття «злочин» у різні історичні епохи. Норми, як юридичні, так і моральні, порушувалися завжди, на кожному етапі розвитку людства. У докапіталістичну епоху злочин сприймався переважно як індивідуальний вибір, як трагедія, яку переживає особистість. У XX столітті злочин перестав бути вибором особистості і втратив риси трагедії. Як у житті, так і в літературі злочин став буденним соціальним явищем, одним зі способів вирішення життєвих проблем, передусім проблем економічних. Тривалий час і злочинність розглядали як соціальне явище. Нині ж ми не можемо погодитись із визначенням злочинності як «соціального явища». Злочинність можна розглядати як сукупність соціальних явищ. Водночас слід визнати, що злочинність невіддільна від суспільства, яке створює можливість скоєння злочину. Злочинець реалізує цю можливість, він є лише знаряддям, проявом властивостей і характеристик суспільства.

Ключові слова: злочин, злочинність, соціологія злочинності, суспільство, девіантна поведінка, криминологія.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної юридичної науки є розроблення низки положень криминологічної теорії як упорядкованої системи знань, яка досліджує і пояснює той складник соціальної реальності, який пов'язаний із виявленням проблем боротьби зі злочинністю, знаходженням ефективних засобів її стримування та виробленням наукових рекомендацій щодо підвищення ефективності практичної діяльності з попередження злочинності. Сучасна криминологія потребує нових знань про причини злочинності, особу злочинця. Більшість криминологів не сумніваються у соціальній природі злочинності та розглядають її як продукт суспільства, культури, а криминологію – як соціологію злочинності. Результати новітніх емпіричних досліджень переконливо свідчать про подальший розвиток теорій, які вбачають основну причину

злочинності та окремих її видів у самій структурі суспільства, у соціально-економічній нерівності, у культурі, у способі існування конкретних спільнот. Усвідомлення того факту, що криминологія без широкого бачення соціального процесу була би неповноцінною наукою, а соціологія без концепції порушення норм і контролю була би неповною дисципліною, змушує нас звертатись до проблем соціології злочинності. Зазначені обставини визначають **актуальність** теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток соціології злочинності у сучасному світі привертає увагу науковців, як криминологів, так і соціологів. Відповідним дослідженням присвятили свої праці Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.А. Бачинін, Т.З. Герасимів, Я.І. Гілінський, О.М. Джужа, А.І. Долгова, С.М. Іншаков, Ю.Ю. Комлев, О.М. Костенко,

В.М. Кудрявцев, В.В. Лунесев, Г.А. Чернявська, Д.А. Шестаков, О.М. Яковлев та інші. Зокрема, Я.І. Гілінський детально розглянув основні форми девіантності – злочинність, корупцію, тероризм, наркотизм, алкоголізм, самогубство, проституцію тощо, а також теорію та основні напрями соціального контролю девіантності [1]. Вплив соціальних трансформацій на злочинність простежив Д.А. Шестаков [2]. Соціальну зумовленість злочинної поведінки розглядав В.А. Бачинін, який наголошував на недосконалості соціального світу. Ця недосконалість поширюється і на людину та проявляється у її поведінці [3]. Характеристика методології прихильників соціологічних теорій злочинності минулого і сучасності подається у численних працях Ю.Ю. Комлева [4]. Дослідженню соціальних аномалій, соціопсихології волі і свідомості злочинця, проблем соціальної культури особи присвятив свої праці О.М. Костенко [5]. Однак думки науковців розходяться у виборі методологічних підходів до дослідження сутності злочинності і її тлумачення, в аналізі зв'язку злочинності із соціоструктурною організацією суспільства. Для планування ефективних заходів із боротьби зі злочинністю потрібно визначитися щодо зазначених проблем. Причиною звернення до запропонованої теми є також поява новітніх соціологічних теорій, які пропонують нове тлумачення злочинності.

Метою роботи є аналіз основних тенденцій соціології злочинності у сучасному світі і дослідження ідей прихильників соціологічного напрямку у кримінальному праві і кримінології щодо сутності злочинності задля її попередження.

Методологічною основою роботи стала система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема формально-логічний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, історичний, метод порівняння.

Виклад основного матеріалу. Соціологія злочинності (*англ.* sociology of criminality) – це галузь юридичної соціології (наукового напрямку соціології і правознавства), яка досліджує злочинність із погляду на юридичний, соціологічний, психологічний, психіатричний, антропологічний та інший її аспект. Предмет дослідження соціології злочинності у вітчизняній науці співпадає із предметом дослідження кримінології [6].

Методологічну основу соціології злочинності становлять поняття і категорії загально-соціологічні, соціально-психологічні, соціології особистості та поведінкової психології.

Світова наука розглядає кримінологію саме як соціологію злочинності – найбільш розвинуту частину девіантології. Девіантологічний підхід набув поширення в європейській кримінологічній літературі. Злочин є різновидом девіантної поведінки з погляду на соціологію. Однак для соціології має значення будь-яка девіантна поведінка, а для соціології злочинності значущою є лише та девіантна поведінка, яка є різновидом поведінки правової, підконтрольна свідомості та волі індивідуальних або колективних суб'єктів, передбачена нормами права і така, що тягне за собою юридичні наслідки [7].

Зарубіжна кримінологія, насамперед англо-американська, протягом значної частини своєї історії розвивається як соціологія кримінальної поведінки. У науці про злочинність у США традиційно переважає соціологічна парадигма і соціологічна методологія, хоч і використовуються досягнення інших галузей знань. Нині кримінологія, як зарубіжна, так і вітчизняна, є міждисциплінарною сферою інтересу низки соціальних наук, вона спирається на результати досліджень фахівців різних галузей знань.

Першість в обґрунтуванні злочинності як норми соціального життя належить засновнику французької соціологічної школи Емілю Дюркгейму. На його думку, свобода досяжна у тому разі, якщо є можливості відхилення у різні сторони – до ідеалу і в протилежному напрямі заперечення ідеалів і норм. Відповідно, якщо є можливості самовираження для ідеалістів і романтиків, героїв і мучеників, мають бути також можливості самовираження і для злочинців. У будь-якій системі завжди є присутніми деструктивно-дезінтегративні засади. Для соціальної системи одним із таких джерел дезінтеграції є злочинність, яка змушує систему перебувати у стані робочої напруги, перешкоджає її закостенінню, змушує шукати нові форми майбутньої моралі.

Зовнішнім вираженням сутності злочинності є конкретні кримінальні правопорушення. Тому предметом дослідження кримінології є окремі злочинні акти та окремі злочинці, узяті загалом для виявлення закономірностей досліджуваних випадків вчинення злочинів цього виду за конкретних умов місця і часу. Але якщо злочинність є не просто результатом особистих і довільних рішень окремих осіб вчинити заборонені кримінальним законом дії, якщо це системне утворення, пов'язане із суспільним життям, то дослідження злочинності має відбуватись із застосуванням принципів, понять, категорій і методів, вироблених наукою, об'єктом

якої є саме суспільство. Такою наукою є соціологія. Тому і криминологія (наука про злочинність) дуже часто розглядається як частина або розділ науки про суспільство (соціології) [8].

Термін «злочинність» стосується сукупності актів поведінки, діянь, значущих для соціуму. Водночас він свідчить про оцінку певних категорій таких діянь як кримінальних правопорушень. Отже, злочинність можна розглядати як єдність об'єктивного і суб'єктивного, тобто соціально значущих актів поведінки і діяльності держави, вираженої у кримінальному законі.

У кримінальному правопорушенні проявляються властивості людської особистості. Акт поведінки людини є результатом вибору нею певного варіанту із числа можливостей, що надає навколишнє соціальне середовище. Між впливом зовнішнього середовища та актом індивідуальної поведінки знаходиться специфічне поле соціальної дії, на якому вступають у взаємодію різні закономірності, серед яких насамперед закономірності великих соціальних явищ, які втілюються у законі великих чисел (соціальне середовище), і закономірності індивідуальної поведінки (особистість людини). Стійкість системи «особистість-соціальне середовище» проявляється у відповідності характеристик, властивостей і форм поведінки людини вимогам суспільства і соціального середовища. Прикладом порушення нормальної взаємодії особистості із соціальним середовищем може слугувати вчинення злочину, тобто порушення стійкого для цієї системи виду взаємодії особистості із соціальним середовищем [9].

Злочинність існувала в усі часи. Завжди були люди, незадоволені своїм становищем, такі, що прагнули його змінити, зокрема і способами, які засуджувалися їхніми сучасниками, незалежно від наявності писаних законів. Вічними злочинами можна назвати: вбивство, завдання шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, зґвалтування, порушення встановленого порядку управління. Рівень і характер злочинності у різних соціально-економічних умовах і різних країнах суттєво корелює із конкретними обставинами життєдіяльності членів цього соціуму. Зі зміною суспільства змінюється і злочинність. Криміналізація і декриміналізація окремих видів посягань на інтереси і права тих чи інших категорій осіб визначається виникненням нових суспільних відносин, а також потребою суспільства у їхньому захисті.

Серед історичних різновидів поняття «злочинність» можна виділити такі варіанти, які послідовно виникали і сприймалися суспільством три-

валий час: релігійно-теологічний (середні віки); раціонально-гедоністський; антропологічний; психіатричний (Новий час); тоталітарно-ідеологічний (Новітній час); культурологічний (сучасність). Якщо перші п'ять видів поняття «злочинність» виходять із поляризації та об'єктивізації добра і зла, надаючи якісну визначеність поняттю «злочин», то культурологічне пояснення розглядає злочинність як різновид субкультури, розвиток якої функціонально зумовлений соціально-політичною організацією суспільства.

Аналогічно розглядалось і поняття злочину, яке до XX століття не розмежовувалося із поняттям «злочинність». Цікавим є той факт, що у докапіталістичну епоху злочин сприймався переважно як індивідуальний вибір, як трагедія, яку переживає особистість. У XX столітті злочин перестав бути вибором особистості і втратив риси трагедії. Як у житті, так і в літературі злочин став буденним соціальним явищем, одним із способів вирішення життєвих проблем, передусім проблем економічних.

Тривалий час і злочинність розглядали як соціальне явище. Нині ж ми не можемо погодитись із визначенням злочинності як соціального явища. Злочинність лише породжується соціальними явищами і процесами, проявляється у масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів.

Поняття «злочин» держава визначає у кримінальному законі. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин – це завжди винне діяння осудного суб'єкта, який досяг певного віку, в якому він може усвідомлювати значення своїх вчинків і керувати ними.

Така ознака, як належність до соціальних явищ, яка завжди присутня у цьому понятті, не дозволяє розмежувати злочинність і злочин, девіантність, взаємодії у соціумі. Використовуючи цю ознаку, можна говорити про генезис злочинності, а не про її поняття [10].

Що ж є соціальними явищами? Це всі ті аспекти соціального життя, які є результатом спільної діяльності людей, що є прямим наслідком сформованих нині і у попередній період відносин між людьми. Соціальним явищем можна визнати певний окремий злочин, водночас не кожен злочин обов'язково є наслідком відносин між людьми, він може бути навіть психологічною потребою неосудної людини. Про попередні відносини між людьми не йдеться у випадку вчинення необережного злочину.

Доречно врахувати і ту обставину, що явище у філософії – це прояв, вираження сутності, те, у чому сутність виявляється. Феномен (грец. *φαινόμενον*, від *φαίνεσθαι* – бути видимим, здаватися) – явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні (у досвіді, що досягається за допомогою відчуттів). Феномен принципово відрізняється від ноумена, який залишається за межами досвіду і є предметом інтелектуального споглядання. Якщо терміном «ноумен» позначають приховану сутність предмета або явища, досягнути яку можна хіба що під час його глибокого вивчення, осмислення, умоглядного споглядання, то терміном «феномен» – результат впливу предмета на органи чуття, зовнішній прояв якоїсь речі, помилково сприйнятий як її сутність. Феноменом також називають незвичайне, рідкісне явище, винятковий факт [11].

Головною і найбільш істотною ознакою злочинності є сукупність злочинів, їхня повторюваність. Якщо широкого поширення набув якийсь один злочин, наприклад, шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність, це буде лише широко поширене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбої, грабежі, вбивства тощо і все це повторюється, то це вже злочинність. Отже, не буде коректним твердження, що злочинність – соціальне явище. Це сукупність соціальних явищ. Злочинність доцільно розглядати саме як сукупність злочинів одного або кількох видів, які мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу [12, с. 35-36].

Водночас слід визнати, що злочинність невіддільна від суспільства. Кількість і якість злочинів, їхні види задані організацією суспільства, злочинність – необхідний наслідок його організації. Суспільство створює можливість скоєння злочину. Злочинець реалізує цю можливість, він є лише знаряддям, проявом властивостей і характеристик суспільства.

Злочинність також можна пояснити як порушення соціалізації, коли людина або не засвоїла (чи не сприйняла) загальновизнані соціальні норми або засвоїла лише негативні норми, які засуджуються у суспільстві. З'ясувати, чому так відбувається – це завдання низки наук, насамперед кримінології. На думку Ю.М. Антоняна, кримінологія потрібна для того, щоб зрозуміти себе,

свій стан і рушійні сили своєї поведінки [13]. Кримінологія має попереджати суспільство і державу про небезпеку, що їм загрожує через злочинність. Тобто ця наука має давати прогноз. Кримінологія не повинна виправдовувати злочинців, а лише пояснювати їхню поведінку із наукових позицій. Кримінологічний образ злочинця і злочинності обов'язково повинен переважати над їхніми образами, створеними завдяки суспільним уявленням і політичним впливам.

Висновки. Соціологічна характеристика злочинності прямо пов'язана із соціоструктурною організацією суспільства, його соціально-політичною структурою, специфікою організації політичних, соціальних, економічних інститутів, традиціями, звичаями, мораллю тощо. Специфіка і рівень злочинності, як відомо, визначаються культурними цінностями і соціальними цілями та ідеалами, що домінують у тому чи іншому суспільстві. Зі зміною таких цінностей та ідеалів змінюється і поняття про злочинність.

Нестабільні і непродумані трансформації економічної, політичної, соціальної і культурної сфер життя, порушення принципу рівності, несправедлива приватизація, різке соціальне розмежування, безробіття, інфляція, корупція, бідність, конфлікти у суспільстві – все це слід розглядати як соціальну основу злочинності.

Бездіяльність держави є основною детермінантою злочинності. На місце відсутнього правового регулювання суспільних відносин завжди приходять кримінальне його регулювання. Держава має належним чином виконувати всі свої функції. Лише комплексний вплив на всі сфери суспільного життя може істотно зменшити ймовірність злочину і знизити показники злочинності.

Детермінанти злочинності пов'язані переважно із самим суспільством, із його найгострішими суперечностями, із соціальною несправедливістю і соціальною нерівністю, нездоланих за умов нинішнього соціального простору. Деякі протиріччя історично долаються або мінімізуються, але з'являються все нові та нові кримінологічно значущі антагонізми, які детермінують злочинність. Світ змінюється. Змін потребує і юридична наука. Дослідження нових викликів і загроз потребують нових підходів. Через це соціологія злочинності, яка всебічно досліджує свій предмет, має істотні перспективи розвитку.

Список літератури:

1. Гишинский Я. Г. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Санкт-Петербург : «Юридический центр Пресс», 2004. 520 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1361798872.pdf>

2. Шестаков Д.А. Криминология: Новые подходы к преступлению и преступности: Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в меняющемся мире : учебник. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. 561 с.
3. Бачинин В.А. Социология : учебное пособие. Харьков : Консум, 2003. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-179.html>
4. Комлев Ю.Ю. Криминология как социология преступности. *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. № 2. С. 67–73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/kriminologiya-kak-sotsiologiya-prestupnosti>
5. Костенко О.М. Основы соціально-натуралістичної юриспруденції та криминології : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с.
6. Яковлев А.М. Социология преступности. Социологический словарь. Отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. Москва, 2014. URL: <http://ponjatija.ru/node/12686>
7. Тимошенко В.І. Соціологія злочинності. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: *Криминологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В.І. Шахун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. С. 412–415.
8. Комлев Ю.Ю. Криминология как социология преступности. *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. № 2. С. 67–73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/kriminologiya-kak-sotsiologiya-prestupnosti>
9. Чернявская Г.А. Социология преступности : учебно-методический комплекс. Минск : Изд-во МГУ, 2014. С. 17-18, 19. URL: http://miu.by/rus/kaf_eup/kaf_download/25158_168714358.pdf
10. Шипунова Т.В. Подходы к объяснению преступности: противостояние или взаимодополнение. URL: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Shipunova-Podhody_k_obyasneniyu_prestupnosti.pdf
11. Лопухов А.М. Словарь терминов и понятий по обществознанию. 7-е изд. переб. и доп. Москва, 2013. URL: <http://ponjatija.ru/taxonomy/term/783>
12. Тимошенко В.І. Соціальна основа злочинності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 2. С. 35–39.
13. Антонян Ю.М. Преступность, криминология, общество. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2019. № 1 (45). С. 78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prestupnost-kriminologiya-obschestvo/viewer>

Tymoshenko V.I. SOCIOLOGY OF CRIME IN THE MODERN WORLD

The sociology of crime is considered as a branch of legal sociology (scientific field of sociology and jurisprudence), that examines crime in terms of legal, sociological, psychological, psychiatric, anthropological and other approaches.

World science considers criminology as a sociology of crime, i.e., the most advanced part of deviantology. Crime is a kind of deviant behavior from the point of view of sociology. On the one hand, any deviant behavior is important in terms of sociology. On the other hand, only that deviant behavior that is a kind of legal behavior is significant behavior from the point of view of the sociology of crime. In addition, the study of crime should take place with the use of principles, concepts, categories and methods developed by science, and the object of which is society itself.

The sociological characteristics of crime are directly related to the socio-structural organization of society, its socio-political structure, and the specifics of the organization of political, social, economic institutions, traditions, customs, morals, etc. The specifics and level of crime are known to be determined by cultural values and social goals and ideals that dominate in a given society. The concept of crime changes with the change of such values and ideals.

The concept of crime in different historical epochs is analyzed. Norms, both legal and moral, have always been violated at every stage of human development. In the pre-capitalist era, crime was perceived mainly as an individual choice, and as a tragedy experienced by the individual. In the twentieth century, crime ceased to be a choice of personality and lost the features of tragedy. Crime has become an everyday social phenomenon both in life and in literature. It has also become one of the ways to solve life's problems, especially economic ones. Moreover, criminality was seen as a social phenomenon for a long time. However, we cannot agree with the definition of crime as a "social phenomenon" now. Crime can be considered as a set of social phenomena. At the same time, it should be recognized that crime is inseparable from society. Society creates the possibility of committing a crime. The criminal realizes this possibility. He is only an instrument and a manifestation of the properties and characteristics of society.

Key words: crime, criminality, sociology of crime, society, deviant behavior, criminology.